

kowe. Wynika z ich lektury nienowity wniosek o bliskości inoralnej i intelektualnej istniejącej między Rzymianami epoki cesarstwa a nami. Być może świadczy to o jednolitości natury ludzkiej, być może raczej o podobieństwach cywilizacji rzymskiej i naszej. Książka Kuryłowicza skłania czytelnika raczej do dostrzegania podobieństw cywilizacyjnych niż do różnic. Książka kończy się obszerną informacją bibliograficzną, zaszczytnie świadczącą o aktywności polskiej nauki o antyku.

Przedstawiająca się skromnie jako praca popularyzatorska, książka Marka Kuryłowicza jest w istocie czymś więcej. Ten zbiór wnikliwych szkiców historycznych z jednej strony przybliży nam życie starożytnych Rzymian pozwalając lepiej zrozumieć ich prawo, z drugiej zaś jest interesującą refleksją nad zależnością między regulacją prawną a obyczajową. Także prawnik zajmujący się jedynie współczesnością może z jej lektury wiele skorzystać.

JAN KODRĘBSKI (Łódź)

Andrew Borkowski, *Textbook on Roman Law*, Blackstone Press Limited, (London) 1994, ss. 368.

Andrew Borkowski, wykładowca prawa rzymskiego i historii prawa angielskiego na Uniwersytecie w Bristolu, opublikował w specjalizującym się w podręcznikach prawniczych londyńskim wydawnictwie Blackstone, podręcznik prawa rzymskiego dla angielskich studentów prawa. Choć prawo rzymskie nie jest obowiązkowym przedmiotem wykładanym na angielskich wydziałach prawa, jego kurs, jak pisze Autor we Wstępie, stanowi „paszport do poznania kontynentalnego systemu prawnego” i równocześnie służy rozumieniu myślenia prawniczego krajów obszaru oddziaływania prawa rzymskiego.

Obszerna i starannie wydana książka składa się z wprowadzenia, krótkiego zarysu historii Rzymu (ss. 1–23), czterech rozdziałów przedstawiających wedle systematyki Gaiusowej instytucje prawa cywilnego oraz z bibliografii i indeksu.

Syntetyczny opis ewolucji form ustrojowych państwa rzymskiego (monarchii, republiki i cesarstwa), zawiera też podstawowe informacje historyczne (opis rozwoju terytorialnego, stosunków politycznych i społecznych), łącznie z omówieniem przyczyn upadku Cesarstwa Zachodniego.

Rozdział pierwszy (ss. 24–57) *Rzymski system prawny* składa się z 2 części. Pierwsza, poświęcona jest historii źródeł prawa rzymskiego, poczynawszy od zwyczaju, przez działalność prawotwórczą zgromadzeń, senatu, magistratur, cesarzy, pretorów i jurysprudencji, po kodyfikację justyniańską i wczesnośredniowieczne *leges Romana barbarorum*. Uwzględniona została też rola interpretacji prawa, przedstawione zostały sylwetki najwybitniejszych prawników. Druga część rozdziału przedstawia rozwój procesu rzymskiego, a opis trzech jego typów (legisakcyjnego, formułkowego i kognicyjnego) poprzedzony został opisem uwarunkowań ekonomicznych i społecznych.

Rozdział drugi *Prawo osobowe* (s. 76–141) w części pierwszej przedstawia instytucje statusu, niewolnictwa i obywatelstwa łącznie z problematyką osób prawnych. Druga część rozważań o prawie osobowym to analiza prawna instytucji prawa rodzinnego, a więc pozycji *paterfamilias*, stosunków małżeńskich, instytucji rozwodu, adopcji i opieki.

Obszerny rozdział trzeci poświęcił A. Borkowski prawu własności i prawu spadkowemu. W pierwszej części rozdziału omówił pojęcie i podziały rzeczy, ewolucję pojęcia własności i posiadania oraz służebności. W części drugiej przedstawione zostały środki ochrony prawnej własności i *ius gentium* i *ius civile*. Część trzecia ukazuje podstawowe instytucje i zasady rzymskiego prawa spadkowego.

Ostatni czwarty rozdział (s. 241–347) *Prawo zobowiązań*, zawiera charakterystykę prawa zobowiązaniowego, podzielonego klasycznie na zobowiązania z kontraktów i deliktów. Trzecią część tego rozdziału stanowi bardzo interesujące, choć niefortunnie ułożone w przejrzystej i logicznej dotychczas systematyce treści, *postscriptum: prawo rzymskie i świat współczesny*. *Postscriptum* przedstawia prawo rzymskie w Cesarstwie Wschodnim do jego upadku w 1453 r. i na zachodzie średniowiecznej Europy. Autor omawia dalej recepcję prawa rzymskiego, wiele miejsca poświęcając klimatowi intelektualnemu jej realizacji w Niemczech, Niderlandach i Szkocji oraz obecności prawa rzymskiego w krajach basenu Morza Śródziemnego. Najciekawsza dla polskiego historyka prawa jest część *Postscriptum Prawo rzymskie w Anglii*.

Odnotowując obecność nowego podręcznika prawa rzymskiego na angielskim rynku wydawniczym i pozytywnie oceniając jego walory treściowe i dydaktyczne, warto podkreślić jego wartości dla polskiego czytelnika, mającego do dyspozycji wiele dobrych podręczników i skryptów. Najwartościowszy poznawczo jest wspomniany wyżej podrozdział ostatniego, czwartego rozdziału poświęcony obecności prawa rzymskiego w Anglii. A. Borkowski obala powszechne, jak się wydaje, w naukach historycznoprawnych w Polsce przekonania o nieobecności prawa rzymskiego w Anglii. W okresie średniowiecza stanowiło ono element formacji intelektualnej (prawniczej) wykształconych na uniwersytetach sędziów królewskich i kościelnych oraz urzędników kanclerskich i Admiralicji. Przekonująca jest analiza czynników, które nie sprzyjały wpływom rzymskim na system prawa angielskiego w dobie Tudorów i Stuartów, ciekawe są rozważania o zapożyczeniach terminologicznych i maksymach rzymskich funkcjonujących w angielskiej kulturze prawnej czasów nowożytnych. Świadectwem współczesnej obecności prawa rzymskiego, zwłaszcza rozwiązań prawa zobowiązaniowego, są 4 kazusy z lat 80. i 90. naszego stulecia.

Walorem pracy jest też bibliografia, zawierająca nie tylko wykaz źródeł oryginalnych, ale i sporo pozycji monograficznych, syntez i podręczników, niestety tylko angielskojęzycznych.

EWA BORKOWSKA-BAGIEŃSKA (Poznań)

Francesco Sini, *A quibus iura civilibus praescribebantur. Ricerche sui giuristi del III secolo a.C.*, Torino 1995, ss. 172.

Jurisprudencja odegrała bardzo ważną rolę w powstaniu rozwiniętego prawa rzymskiego i dlatego jest zrozumiałe oraz uzasadnione, iż badania nad działalnością prawników rzymskich stanowią wyraźny obszar w studiach romanistycznych. Do tego kierunku badań należy prezentowana monografia F. Siniego, profesora prawa rzymskiego na Uniwersytecie w Sassari na Sardynii, poświęcona prawnikom rzymskim z trzeciego wieku przed Chrystusem.

Jako zagadnienie centralne w podjętych studiach wskazuje F. Sini dwie kwestie: problem wykorzystania przy rekonstrukcji tekstów prawnych danych zachowanych poza Digestami Justyniana, przede wszystkim w źródłach literackich oraz stopień rozwoju jurysprudencki rzymskiej w trzecim wieku przed Chrystusem.

Wyróżnione przez F. Siniego zagadnienia badawcze znalazły wyraz w formalnym układzie prezentowanej pracy. Dzieli się ona na dwie części: pierwszą noszącą tytuł *Ius publicum i ius sacrum we fragmentach «extra digesta tradita»*. *Literatura romanistyczna do Otto Lenela* (s. 19–67) i drugą zatytułowaną *Prawnicy i fragmenty* (s. 71–153).

W części pierwszej, rozdział pierwszy poświęcony jest literaturze romanistycznej od XVI do XVIII w. Rozdział drugi ma za przedmiot przyjęte w *Paligenesia iuris civilis* Otto Lenela zasady pomijania tekstów prawników rzymskich. Dokonany w części pierwszej przegląd literatury romanistycznej wskazuje, iż przyjęta przez O. Lenela zasada, iż *Omissa sunt praeterea quaequum-*